

4. **Юркевич П.Л.** Сердце и его значение в духовной жизни человека по учению слова Божия / П.Л.Юркевич. – М., 1990.
5. **Бердяев Н.А.** Смысл творчества / Н.А.Бердяев. – М.: Правда, 1989.
6. **Бердяев Н.А.** Самопознание / Н.А.Бердяев. – М.: Книга, 1991.
7. **Юнг К.-Г.** Психологические типы / К.-Г. Юнг. – М.: б/г.

УДК 141.3:159.923.2

Василенко Л.М.

ХОЛІЗМ ЯК МЕТОДОЛОГІЧНИЙ ПІДХІД ДО РОЗВИТКУ ОСОБИСТОСТІ В ПЕДАГОГІЧНІЙ НАУЦІ

В статье рассматривается концепция холизма в качестве методологического подхода к развитию личности человека и анализируются его специфические характеристики, доказывається возможность применения холизма для формирования личности учителя музыки.

Ключевые слова: *холизм, целостность, личность, образование.*

Демократизація освіти, надання їй національної спрямованості вимагають від психолого-педагогічної науки пошуку нових шляхів якісного вдосконалення розвитку особистості, зокрема у процесі її професійної підготовки. Відповідно до цих вимог науковці працюють над створенням освітньої моделі, яка б давала людині змогу оптимально вирішувати складні питання своєї життєдіяльності, успішно досягати індивідуальних цілей. На думку С.Ф.Клепко, надії слід покладати на розум і освіту. Проте на яку освіту? Потрібна освіта, яка б допомогла людині осмислити себе й досягти своєї мети. Таке бачення змісту освіти перетинається із науковими поглядами автора даної роботи, які спрямовані на цінність й цілісність людського існування, на досягнення індивідом щастя та отримання задоволення від кожного прояву реальності – у спілкуванні, у родині, у професійній діяльності і, зокрема, у навчанні. Це вимагає від нас дотримання певної методологічної основи, тому вважаємо за необхідне визначити й обґрунтувати методологічний підхід до розвитку особистості майбутніх учителів музичного мистецтва.

Сучасна освітня ситуація характеризується сукупністю, а іноді й протиставленням різноманітних методологічних підходів до розуміння теорії та практики педагогіки, зокрема методики як науки. Зазвичай методика не має ґрунтового методологічного осмислення. Однак, зазначає В.В.Козлов, як поза свідомістю не існує особистості, так і поза методологією немає науки [4]. Основна проблема полягає у тому, що ні теоретики, ні практики, викладаючи певний навчальний предмет, у більшості своїй не намагаються пізнавати цілісну картину психофізіологічної реальності людини, котра навчається, оскільки це, як прийнято вважати, справа психологічної науки. В силу цього виникає необхідність пошуку і розробки методології, яка б враховувала потреби психофізіологічної природи студента у процесі його професійного розвитку.

Дослідження автором гедоністичного імперативу людини у ракурсі його історичного, філософського, соціального, психологічного аналізу дало можливість констатувати, що гедоністичне учення акцентує свої принципи на холістськості людини, тобто на її цілісності. Тому холізм у розвитку особистості студентів-музикантів приймається нами як ґрунтова методологічна основа підготовки майбутніх учителів музичного мистецтва в умовах вищого навчального закладу.

Те, що ми у своєму дослідженні звертаємося до категорії «холізм», спрямовує наші дії на обґрунтування холістського підходу у процесі професійної підготовки майбутніх учителів музичного мистецтва. Звернення до холізму дозволяє нам інакше подивитися на принцип цілісності, оскільки холізм – це, безумовно, цілісність, але цілісність не є холізмом, вона є його атрибутом, принципом. Спробуємо з'ясувати це конкретно і ґрунтовно, оскільки визначена нами категорія «приміряється» на людину і тут не може бути помилок. Проведення аналізу базується

на положеннях наступних авторів: А.Августин, Аристотель, Ф.Бекон, М.Гайдеггер, Г.Гегель, Г.Гессе, Г.Гоббс, С.Гроф, І.Кант, Г.Лейбніц, Дж.Локк, Платон, Ж.П.Сартр, Я.Х.Сметс, Сократ, Л.Фейєрбах, П.О.Флоренський, С.Франк, О.Ю.Цофнас, Ф.Шеллінг та ін.

Отже, «ціле» і «частина» – це філософські категорії, що висвічують у своєму взаємозв'язку відношення між одиничністю і множиною, складним і простим, якістю та кількістю, формою та змістом. Про часткове є сенс говорити тільки по відношенню до цілого і навпаки. Повсякчас їх слід визначати і протиставляти як протилежності в одній і тій же площині. Першими стали протиставляти «цілісність» та «звичайну суму одиниць» античні атомісти на тій основі, що з однієї й тієї ж суми незмінних атомів завжди виникають якісно різні речі. При вирішенні питань щодо рівнозначності цілого та частин, їх підпорядкованості та зв'язків склалися три основні підходи: *холізм* з його принципом цілісності, *мерізм* з його принципом елементарності та *антиномізм* з його принципом зв'язку.

Холізм (від грец. holos – ціле, цілісність, цільність, увесь) – методологічний підхід, відповідно до якого ціле онтологічно або логічно є первинним і має пріоритет над своїми частинами. Платон трактував ціле не як «багато чогось» або «все», а як неподілену на просторово-часові відрізки ідеальну єдність. Ціле охоплює усі свої частини, але не міститься у кожній з них в якості одного з протилежних елементів поряд з іншими. У той же час ціле складається із множини, але не є сумою елементів. Істинною цілісністю, на думку Платона, виступають продукти духовної діяльності – в них часткове виражає ідею цілісності.

Підпорядкованість частин цілому обумовлена ентелехією (цілеспрямованістю). Переважна більшість схоластів розуміли Бога як одвічну цілісність, яка не має частин і є вічною тому, що не може розпадатися. Г.Лейбніц трактував субстанції-монади як прості і непорушні цілісності без частин.

Мерізм (від грец. μέρος – частина, доля) – методологічна установка на пояснення цілого через властивість його частин. Мерізм виступає у формах елементаризму (ціле спочатку ділять на прості складові, а потім наділяють портативними властивостями), механіцизму (ціле розглядають як просту суму механічно пов'язаних частин) і редукціонізму (високорозвинене складне й одиничне принижують до рівня простих одиниць). Тенденція мерізму була часткова притаманна Фалесу, Анаксимену, Демокриту, котрі прагнули пояснити світ через виявлення субстратної першооснови сутнього. Спираючись на природознавство XVII–XVIII століть, орієнтоване на механізм, Ф.Бекон, Т.Гоббс, Дж.Локк, а потім і французькі матеріалісти XVIII століття схилилися до сумативного тлумачення цілісності. На їх думку, реальними (чуттєво осяжними) є саме частини і реальним є поєднання цих частин, але не можна вважати реальним цілим, яке відрізняється від суми своїх частин.

Антиномізм (від грец. antinomia – протиріччя) і раціоналістична діалектика намагаються вирішити дилему холізму і мерізму, зосереджуючись не стільки на цілісності або її частинах, скільки на зв'язках між ними. Таємниця цілісності міститься у кооперативному ефекті, у взаємовпливі та взаємопроникненні частин. Змінюючи один одного, пов'язані частини утворюють всередині своєї модусності такого єдиного для них посередника, який непомітно пронизує кожную частину і у той же час відрізняється від кожної з них своєю якістю. М.Кузанський розкрив уявлення про опозицію і навіть суперечність частин всередині цілісності, тобто представив цілісність не просто «сумою частин», а як тотожність внутрішніх протилежностей. Г.Гегель пояснює ефект цілісності рефлексією (взаємовідображенням) частин, у процесі якої віртуально (у сфері можливості, сутності) виникає особлива якість цілісності. За Г.Гегелем, нема цілісності без частин – ціле існує тільки через частини, але воно не зводиться ні до сукупності плоти частин, ні до суми їх властивостей. Ціле віртуально присутнє у всіх своїх частинах і спрямовує їх до тотальної єдності.

Діалектики-раціоналісти намагаються з позиції логіки послідовно пояснити недоліки холізму та мерізму і віднайти між ними методологічну «золоту серцевину», що практично неможливо. Антиномісти (Ф.Шеллінг, П.О.Флоренський та ін.), не довіряючи логіко-системній діалектиці, відштовхуються від ідеї інтуїтивного (через віру) осягнення цілісності як чогось дорівнюючого сумі частин та одночасно більшого за їх суму, як «зримого та незримого»,

відтворюючого і не відтворюючого свої частини, підпорядковуючи собі їх і залежачи від них. Так чи інакше підкреслюється важливість специфічних зв'язків між частинами і цілісністю.

Як вже було зазначено, поняття «холізм» і «холістський» походять від грецького слова, що має значення «цілісність», «цільність». Відповідно і увесь світ, і все живе з точки зору холізму – це єдине ціле. Концепція цього підходу полягає у тому, що людина не може бути розділеною і тому є єдиним цілим у просторово-часовому континуумі. Відповідно даної теорії, кожний індивід є часткою Всесвіту і повністю відображує його структуру. Матеріальним носієм «цілісності» є голографічна структура ДНК, у якій втілено алгоритм цілісності. Його сформував ще давньогрецький вчений Геракліт у V столітті до н. е.: «Із одного – все, із всього – одне».

Найбільш повно про етимологію самого слова „ціле” пише П.О.Флоренський. „Ціле”, „цілий” – означає не пошкоджений, незіпсований, повний, з усіма частинами. Слово „цілий” укорінено із словом „цілити”, „зцілювати”. „Цілісний” означає робити ціле з нецілого, із хворого, ушкодженого. Грецькою мовою поняття „ціле” визначається як прекрасне, краса; у санскриті воно означає цілий, рятівничий, приемний, недоторканий, цнотливий. З готської це слово перекладається як здоровий і цілий. З німецької – як цілий та святий. Російською мовою – означає цільність” [5, с. 456]. Отже у понятті „цілий” містяться норми буття і мабуть саме тому до концепції цілісності людини спочатку звернулися, як не дивно, не філософи та психологи, а лікарі. І цьому сприяв мудрий Сократ. Він проголошував: „Як неможливо приступити до лікування ока, не думаючи про голову, або лікувати голову, не думаючи про увесь організм, так неможливо лікувати тіло, не лікуючи душу”.

Перше нагадування про холістський підхід до здоров'я проявляється у Китаї, у царстві Жовтого імператора Хуань Ти, майже чотири тисячоліття тому. Ця система медицини орієнтувалася на лікування і профілактику хвороб і засновувалася на застосуванні трав, акупунктурі та масажі. Основним її елементом була Чи Кунь – психофізична система дихальних та фізичних вправ, дієти та дисципліни духу. Головною метою Чи Кунь було укріплення здоров'я, оскільки хвороба вважалася нещасним випадком внаслідок втрати внутрішньої гармонії та рівноваги духу.

На Заході, у Стародавній Греції метод Гіппократа (460-377 рр. до н.е.), котрий вважається батьком медицини, був неймовірно схожим із китайським у тому, що лікар спрямовував людину до визнання природного стану здоров'я, який супроводжує життя у гармонії із самим собою й природою.

Холізм панував у поглядах європейських мислителів із стародавніх часів до середини XVII століття. Потім, з розвитком науки, яка відвела йому роль філософської концепції, що не має практичної цінності, холізм відійшов у тінь. Масовий інтерес до ідей холізму відродився у XX столітті у феномені холістської медицини. Однак, коріння психосоматичної медицини та холістського здоров'я, що практикуються у сучасній культурі, походять саме із школи Гіппократа, котрий ставився до людини як до цілісності.

На початку 90-х років XX століття спочатку у США, а потім і у Європі набуває широкого розповсюдження холістська медицина як альтернативний напрям у межах нетрадиційної медичної практики. На жаль не всім представникам вітчизняної медичної науки властиве розуміння сутності холістського підходу в медичній практиці. Вони навіть не намагаються пізнати й зрозуміти природу цілісної високоорганізованої системи, властивості якої принципово відрізняються від простої суми властивостей її окремих елементів. Гармонічна взаємодія енергій усіх елементів системи, підкоряючись загальній меті, утворює більш високу організацію цілого, ніж сукупність її складових. Холістські властивості можна спробувати зрозуміти, ґрунтуючись на вивченні окремих складових системи організму. Однак ці знання не будуть мати якості цілісного принципу, що існує поза якостями окремих частин.

Засновником сучасного холістського підходу став політик і філософ Я.Х.Сметс, котрий запровадив у науковий обіг досліджуваний нами термін – холізм. Оскільки Я.Х.Сметс разом із А.Мейер-Абіхом обґрунтував холізм як органічну цілісність (яка у подальшому стала визначатися як організмична цілісність або віталізм), то у більш широкому значенні терміном «холізм» визначають всі філософські теорії, які використовують поняття «живе ціле», «життєва

сила», «життєва субстанція». Відповідно до концепції, викладеної у роботі «Холізм і еволюція» (1926 р.), холізм синтезує в собі як ідеалістичний, так і матеріальний початок. Він символізує принцип цілісності, де частина підпорядкована цілому і перебуває у відношеннях взаємовпливу і взаємозмін.

Аналіз холізму дозволяє виокремити його специфічні характеристики. По-перше – це *особистість*, яка відповідно холізму є найвищою конкретною формою органічної цілісності. Холістський підхід стверджує ідею щодо необхідності цілісного вивчення особистості як системи, кожний елемент якої знаходиться у взаємодії та взаємозалежності один від одного, тому вилучення або вивчення будь-яких елементів відокремлено стає можливим лише в абстракції.

По-друге – це *еволюція*, яка розглядається як послідовне ускладнення окремих елементів з одночасним підсиленням єдності, що їх пов'язує. Це зростаючий ряд цілих – від найпростіших матеріальних структур до найбільш розвинених. Холістський характеризує процес еволюції у зростаючому напрямку. Процес цей безперервний у тому значенні, що старі види або структури цілісності не відкидаються, а стають відправними точками і елементами нових, більш досконалих. Так, «матеріальні хімічні структури вбудовуються у біологічні, ті й інші – в психічні структури і цілісності... Електрони і протони, атоми і молекули, неорганічні й органічні сполучення, колоїди, протоплазма, рослини, тварини, уми та особистості – сходинки у цьому розгортанні холістськості» [2].

По-третє – це *емерджентність*. Холізм як «філософія цілісності» за своїми ідеями наближується до теорії емерджентної еволюції, мета якої полягає у визнанні та тлумаченні «стрибкового» розвитку й виникнення нового. З позиції діалектичного підходу емерджентність призводить до заперечення природної та історичної закономірності й ролі кількісної стадії змінення у процесі розвитку.

По-четверте – це *креативність*. Коли складові поєднуються аби стати цілим, з'являється дещо більше, ніж сума цих частин. Виникнення цілого із частин аналогічно утворенню більшого з меншого, найвищого з найнижчого, складного з простого, це не суперечить розумінню того, що поняття про ціле у його відношенні до частин – продукт розуму.

По-п'яте – це *детермінізм* (причинність). Я.Сметс пояснює, що уявлення про чисто механічну причинність є певною фікцією. Якщо наслідки ніколи не будуть перевершувати причину, у нас не буде прогресивного, творчого Всесвіту. Холістська причинність (коли безліч факторів беруть участь в утворенні нових цілісностей), яка уможливорює збільшення і прогрес, є реальним процесом, законом природи.

По-шосте – це *самість*. Ціле, розглянуте із зовнішньої, механічної точки зору, є тим, що ми називаємо частинами. Але із внутрішньої, інтегральної точки зору ціле є *самість*. Так, відношення між цілим і частинами перетворюються у відношення *самості* до *несамості*. Цілісність – це наявність *самості*. Світовий процес прямує від матерії через життя до розуму й духу і тому *самість* людини, за Я.Сметсом, це найважливіша якість її душі, яка забезпечує цілісність суб'єкта.

Отже, зазначає С.Гроф, «бути цілим і жити у цілому означає керуватися провідним принципом, з якого утворюються усі високі етичні і духовні правила. Принцип пов'язує їх із сутністю речей, оскільки із нього народжується не тільки добро, любов і справедливість, але й краса та істина, які укорінені у цілому і нічого не варті без нього. Ціле – це джерело і принцип, що пояснює наші найвищі ідеали разом із попередніми еволюційними структурами» [2].

Таким чином холізм – це філософія цілісності. Цілісність трактується у холізмі як принцип, який розглядає світ як результат творчої еволюції, що синтезує в собі об'єктивне і суб'єктивне і проголошується «останньою реальністю універсуму». Проблемність холістського підходу полягає у виключній складності цілісного опису феноменів психофізіологічної природи особистості у контексті її *самості*, еволюційності, емерджентності, креативності та детермінізму.

З розквітом філософії холізму розгорнувся процес пізнання людини у її цілісності, який, безумовно мав стародавні коріння. Так, у стародавній індійській філософській думці проблеми людини розглядали у межах «сансари» та «нірвани». Сансару визначали як недобудовану

систему, тому вона розвивалась, рухалась до цілісності, до абсолютного порядку – ніврвани. Дещо інакше розглядали проблеми людини стародавні китайські філософи. Наприклад, Конфуцій вважав, що людина через виховання може досягнути соціальної цілісності, тому для неї головне – пізнати мораль і закон.

У філософії стародавньої Греції більш ґрунтовно до проблем людини підходили софісти. Вони розуміли цілісність людини не з позиції її самої як цілісної системи, а в ракурсі її взаємодії зі Всесвітом. За їх принципом: «Людина є виміром усіх речей», тому перш за все слід пізнати космічний порядок, його цілісність. Але Сократ у пошуках розуміння сутності людини доходить висновку: «пізнай самого себе», пізнай світ своїх власних можливостей. Платон, вивчаючи людину, звертається до аналізу її складових – безсмертної душі та смертного тіла. Його учень Аристотель вбачає в людині розумну душу, бо тільки розум може організувати державу, життя. Таким чином, можна сказати, що у стародавні часи філософи розглядали людину у трьох вимірах – природному, соціальному та духовному.

На відміну від античності, де людина знаходиться у єдності (у тій чи іншій композиції) з природою та космосом, у часи середньовіччя людина у зв'язку з теорією гріхопадіння втрачає цю єдність із космосом, але залишається у єдності із суспільством у вигляді корпоративної системи. Так, А.Августин вважав, що людина бездоганна, іншими словами цілісна, оскільки Творець не утворює недороблених речей, а недосконалість людини проявляється тільки на рівні розуму, адже саме він винен у її гріхопадінні. Розум не може існувати без сумніву, а сумнів виганяє його із віри, божественного порядку. Людина втрачає свою божественність, тобто цілісність, єдність із Богом в саду Едему. Втрата цілісності призводить до страждання. Досягнення святості на Землі є найвищою цілісністю.

В епоху Відродження філософія відокремлює людину від космосу, природи і тим більше від суспільства. Вона звільнюється від кастово-корпоративної і церковної системи. Проблеми людини вбачаються у недосконалості розуму. Розвиваючи розум, людина стає універсальною, всебічною і цілісною. Гуманісти вважали, що розвиваючи свої здібності, людина наближується до духу й природи і таким чином досягає цілісності. Нецілісність робить людину егоїстом, а цілісність – шляхетним. Просвітители бачили людину доброю і порядною. Тільки у соціальному середовищі цей порядок руйнується, тому вирішення будь-яких проблем людини шукали у суспільстві. Д.Дідро, П.Гольбах, К.Гельвецій вважали, що людина може бути цілісною тільки тоді, коли буде цілісним суспільство.

І.Кант розглядав людину в двох площинах: фізіологічній (детермінований світ підкорив собі людину через його фізіологію) і духовній (трансцендентальний, чистий розум). Він вважав, що душа і тіло залежать один від одного. Г.Гегель визначав стрижнем людини її дух. На його думку, часткове у людині поєднується в загальному духовному розвитку – в цьому полягає її цілісність. Л.Фейербах розцінював людину як частку природи. Поставивши людину у центр своєї філософії, він характеризує її як цілісну чуттєво-тілесну істоту. Дух не здатен бути цілісним, тому через нездатність зведення духу до цілісності утворюється релігія.

У філософії екзистенціалізму людина є головним і єдиним об'єктом дослідження. Людина не має сутності, ніякої природи. Її існування передре сутності і примушує обирати та діяти. Для екзистенціалістів людина не піддається визначенню: первісно вона нічого не має, тому немає й певної цілісності; вона приходить до неї згодом, тобто тільки згодом людина стає такою, якою вона зробить себе сама. Людина суб'єктом стає після самовираження і реалізації волі. У волі міститься джерело цілісності. Сартр говорить: людина – це істота, котра очікує, сподівається на виявлення самої себе.

Істина буття неможлива без цілісності, стверджують і М.Гайдеггер і З.Фройд, але цілісність у концепції З.Фрейда – міфічний стан первісної досконалості. У реальності людська цілісність ніколи не має місця, але це не означає її неістинності. Приблизної думки дотримується й Г.Гессе, називаючи людину скоріше «цибулиною» ніж цілістю. «Жодне «я», – стверджує письменник у романі «Степовий вовк», – навіть безмежно наївне, не буває цілістю, це надзвичайно складний світ, маленьке небесне склепіння, хаос форм, переходів і станів, випадковостей і можливостей... Людина складається із безлічі душ, із дуже багатьох «я». ...

людина – це цибулина, що складається із сотні оболонки, тканина, зіткана з багатьох ниток» [1, с. 136]. Г.Гессе помічає: «Але всі намагаються бачити в цьому хаосі цілість і говорити про своє «я» так, наче це просте, сформоване, чітко окреслене явище; мабуть, ця ілюзія не тільки властива кожній, навіть найрозумнішій людині, а й необхідна їй, це для неї життєва потреба, така сама, як потреба дихати та їсти. Всі люди... мають природжену і просто-таки непереробну потребу уявляти своє «я» цілістю. Хоч як часто й ґрунтовно розхитує життя цю ілюзію, вона знову і знову відроджується...». Таким чином, Г.Гессе стверджує, що думка про цілісність особистості не тільки хибна, а й шкідлива для життя. Проте переконливих аргументів на це у нього ми не знаходимо. Письменник підкреслює, що незважаючи на «хаос у собі», людина прагне цілісності, тому й пропонує своїм героям мистецтво формування особистості – складання уламків свого «я», опановування множинності, керування нею, надання їй певного ладу.

Як бачимо, поняття цілісності експлуатується у всіх філософських традиціях. С.Ф.Клепко для себе визначає цілісність за допомогою поняття ПОРЯДОК і підкреслює, що будь-яка картина світу заснована на тій чи іншій концепції порядку [3, с. 37].

Отже, можна зробити висновок, що на теперішній час в різних наукових сферах спостерігається прагнення цілісного осмислення людини. Сучасне уявлення про людину як живу, відкриту, багаторівневу самоорганізуючу систему, яка здатна підтримувати себе у стані динамічної рівноваги та генерувати нові структури й підструктури організму, є новим осмисленням традиційних холистських підходів. Узагальнення наукових знань про людину дозволяє не тільки виявити та ліквідувати порожнечі, білі плями у традиційних поглядах, але й розширити обрії педагогіки та методики за рахунок інтеграції знань і прикладних технологій. На наш погляд, розвиток педагогіки пов'язаний із інтеграцією різноманітних підходів, які спочатку розглядалися як протилежні один одному, несумісні, але згодом виявилися взаємодоповнюючими.

Наукова парадигма, яка створюється у педагогіці на початку третього тисячоліття, повинна цілісно уявляти всі рівні природи людини в контексті холистської методології. На долю педагогіки випала доля враховувати виховний і навчальний, розвивальний і формуючий, фізичний і духовний, етичний й естетичний виміри людського буття. При цьому педагогіка, окрім всього зазначеного, співвідноситься із буденністю людського існування та інструментально адаптована до проблем її життя у суспільстві. У цьому плані холистська методологія дає нам можливість більш широко і багатогранно зрозуміти природу людини, котра навчається, а освіта, як зазначає С.Ф.Клепко – це «фабрика цілісності».

Література

1. *Гессе Г.* Сіддхартха: Повість; Степовий вовк: Роман / Г.Гессе // Пер. з нім. – К.: Молодь, 1992. – 256 с.
2. *Гроф С.* Філософія холізма Цитується из данного источника: URL: <http://www.tryphonov.ru/tryphonov/donat.htm#0>
3. *Клепко С.Ф.* Конспекти з філософії освіти / С.Ф.Клепко – Полтава, ПОІППО, 2007. – 420 с.
4. *Козлов В.В.* Психотехнологии изменённых состояний сознания / В.В.Козлов // – 2-е изд., испр. и доп. – М.: Изд-во Института психотерапии, 2005. – 544 с.
5. *Флоренский П.А.* Соч. В 4 т. – Т. 3. (1) / П.А.Флоренский. – М.: Мысль, 1999. – 538 с.

УДК 371.3.015.3:159.947.5

Гаврильчик Л.М.

НАВЧАННЯ ЯК ПРОЦЕС МІЖОСОБИСТІСНОГО СПІЛКУВАННЯ: ПЕДАГОГІКО-ПСИХОЛОГІЧНІ ОСНОВИ МОТИВАЦІЇ

В статтє рассматривается влияние личностных установок преподавателя на процесс обучения студентов и формирования у них мотивации к самостоятельным занятиям музыкой.